

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І МЕТОДОЛОГІЯ ЇЇ ВИВЧЕННЯ

Проаналізовано визначальну сьогодні сферу забезпечення життя громадян і формування передумов для перспективного розвитку суспільства. Розглянуто основні сучасні підходи до визначення соціальної політики та термінологічну неусталеність цієї галузі досліджень, що не сприяє виробленню сучасних спільних поглядів на проблематику суспільного буття.

Зауважено на методологію економіко-правового, інформаційного, про-світницько-орієнтаційного підходів щодо аналізу проблем соціальної політики і національного, і наднаціонального характеру.

Ключові слова: *суспільний добробут, соціально-політична стабільність, розвинуті держави, оптимізація соціального розвитку, соціальна політика.*

Постановка проблеми. Незважаючи на високий рівень і міждисциплінарний характер теоретичних напрацювань, теорія, методологія і практика реалізації соціального розвитку потребують сьогочасного швидкого реагування на зміни у країні та поглибленого обґрунтування з позицій соціальної та економічної науки, комплексного розвитку і зростаючої ролі соціальної політики країни. Саме тому ми розширили поле досліджень соціальної сфери як складової соціально-економічного розвитку країни широким спектром структурних елементів та дією низки чинників, що стосуються способу життя населення. Це пов'язано насамперед із доцільністю прикладного застосування концепції комплексного розвитку соціальної сфери. За цих умов набувають актуальності дослідження сутності та структури соціальної сфери, вимагають розробки питання методичного забезпечення та прогностування її розвитку, обґрунтування важелів соціальної політики держави відповідно до вимог часу.

Стан дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження виступають фундаментальні положення економічної теорії, загальнонаукові принципи проведення дослідження, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань економічного і соціального розвитку. Це дослідження таких фахівців, як О. Скрипнюк, М. Фурман, М. Кельман, В. Міхеев та ін.

Однак у стрімкому розвитку кризових ознак суспільства, зокрема і особливо у соціальній політиці наука дещо не встигає за якісним проектуванням наукових процесів. Тому **метою** статті є аналіз методів вивчення сучасних процесів, що відбуваються в соціальній політиці.

Виклад основних положень. Вибір методів дослідження завжди визначається потребами практичного характеру, оскільки розвиток соціальної політики є предметом вивчення різноманітних наук – економіки, географії, права, соціології тощо.

Дослідження соціальної політики вимагає використання низки наукових методів. Серед них можна виокремити і загальні (історичний, системного аналізу, порівняльний тощо), і конкретні (опитування, спостереження, аналіз документів тощо).

Для досягнення обраної у роботі мети були використані методи дослідження. Абстрактно-логічний метод надав змогу обґрунтувати можливість використання сучасних положень економічної теорії під час вивчення ефективності соціальної політики для розробки структурної моделі процесу розвитку і концептуальної моделі управління ним. Дедуктивний метод використано для визначення координат дослідження розвитку соціальної сфери країни як складного багатоаспектного процесу.

Індуктивна логіка застосовувалася у процесі аналізу динаміки процесів розвитку соціальної сфери, визначення стратегії розвитку та обґрунтування її критеріїв. Історичний метод використовувався для аналізу еволюції: основ теорії розвитку; змісту і сутнісних характеристик розвитку соціальної політики; моделей оцінки стану та аналізу динаміки процесу розвитку, а також методів його прогнозування. Історичний метод надав змогу порівняти, як відбувався процес становлення і розвитку соціальної політики в інших країнах, як зароджувались і розвивались сучасні засади соціальної політики.

Для аналізу статистики зі сфери соціальної політики були використані: формалізовані методи статистичного та порівняльного аналізу, що дали можливість об'єктивно встановити динаміку економічних та соціальних процесів в Україні й інших країнах; економіко-математичні методи моделювання, що дозволили визначити факторний вплив на зміни параметрів розвитку, отримати прогнозні сценарії економічного і соціального розвитку держави.

У дослідженні також було використано: системно-структурний аналіз, який надав змогу дослідити і виявити закономірності, тенденції та особливості розвитку соціальної сфери; монографічний аналіз (для детального вивчення рівня соціального, демографічного та економічного розвитку); порівняльний аналіз, за допомогою якого вивчено зарубіжний досвід і можливості його використання в умовах України.

Порівняльний метод дозволив виокремити об'єкти порівняння, зокрема країни з урахуванням рівнів їх суспільно-політичного

і соціально-економічного розвитку. Для вивчення практики соціального забезпечення за кордоном необхідно було визначити типологію країн за системами соціального захисту, а також за рівнем впливу урядів на вирішення відповідних проблем.

Саме за цими показниками вирізняємо американську систему, в якій переважають недержавні форми допомоги і підтримки соціально незахищених верств населення, та європейську систему, в якій переважають державні форми допомоги і підтримки населення.

Основним методом дослідження став системний підхід, що дозволив розглядати соціальну політику як складну відкриту систему і виявляти напрями її розвитку. Системний метод надав змогу проаналізувати зарубіжний досвід соціальної політики як цілісну систему, що охоплює такі елементи, як об'єкти та суб'єкти, що містять засоби управління, функції та цілі соціального забезпечення. Під час роботи над дослідженням був проведений порівняльний аналіз і систем соціального захисту окремих країн загалом, і окремих, найбільш важливих їх компонентів. При такому підході обов'язковим є взаємозв'язок країнознавчого, суб'єктно-об'єктного та функціонального підходів.

Зауважено, що сьогодні існують значні складнощі у виборі інформаційної бази дослідження. Особливості трансформації механізмів управління впливають на створення нових методологічних концепцій і підходів. На складні соціально-економічні процеси впливають надзвичайно різні тенденції об'єктивного, традиційного, суб'єктивного характеру, в природі яких доводиться орієнтуватися. Рівень достовірності традиційних джерел інформації суттєво знижується, і це теж, на жаль, факт нинішніх кризових процесів.

Емпіричну і фактологічну основу дослідження склали законодавчі та нормативні акти, вітчизняні та зарубіжні джерела інформації. Правову основу становлять Закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, документи місцевих органів влади, що регулюють соціальний і економічний стан регіонів, нормативні акти міжнародних організацій. Джерелом інформації стали офіційні статистичні матеріали Держкомстату України, інформаційно-аналітичні огляди, науково-методичні публікації та аналітичні звіти, окремі медійні матеріали.

Сучасна Україна потребує якісної перебудови соціальної сфери суспільства, прискореної реалізації цільових орієнтирів становлення та розвитку соціальної держави. Ідея розвитку соціальної держави в Україні відповідає демократичним традиціям, прагненням українців до свободи, самореалізації та рівноправності, світовим тенденціям суспільного розвитку та є природним наслідком здобуття державної

незалежності. Саме ця ідея може претендувати на статус національної, оскільки здатна активізувати та об'єднати громадян у прагненні до соціально справедливого середовища та високих стандартів життя.

Потреба розвитку соціальної держави виникла з прийняттям у 1996 р. Конституції України, яка утвердила незалежну державу як правову, демократичну, соціальну. Водночас механізми державного регулювання виявилися неспроможними подолати глибокі деформації, що виникли на початковому етапі трансформаційного процесу, забезпечити реалізацію ефективної соціально-економічної політики в країні. Нині розбудова високорозвинутої соціальної держави в Україні потребує значного вдосконалення та коригування. Виникає необхідність формувати та реалізовувати такі стратегічні пріоритети соціальної політики, які комплексно враховуватимуть потреби інноваційного розвитку країни, інтегрування в Європейський Союз та світове економічне середовище соціально орієнтованої ринкової економіки, здатної забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян.

Зважаючи на потреби соціального розвитку держави, реформування сфер життєдіяльності суспільства за ініціативою Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці для розробки Концепції соціальної держави України було створено робочу групу, до складу якої увійшли представники органів виконавчої та законодавчої влади, інститутів Національної академії наук України, галузевих науково-дослідних інститутів і профспілок. Процес формування концептуального підґрунтя соціальної держави, який активізувався в Україні протягом останніх трьох років, є свідченням соціалізації системи державного управління, надання державою переваги саме людському розвитку через соціальну орієнтацію економіки та соціальні стратегії розвитку. Із прихильниками розробки цього важливого для України документа є певні аргументи проти прийняття в сучасних умовах Концепції соціальної держави через відсутність реальних підстав щодо її виконання. Доцільність розробки і прийняття цього документа полягає в тому, що він є вкрай необхідним саме сьогодні, оскільки в Концепції з урахуванням соціально-економічних реалій України мають бути втілені власні конституційні демократично-правові та організаційно-економічні засади соціального розвитку людини та суспільства, що впливають із соціальних потреб та інтересів і забезпечують наближення рівня та якості життя українців до кращих світових орієнтирів.

У вітчизняних наукових дослідженнях ще не створено цілісної моделі соціальної держави, яка стане прийнятною для українського сьогодення, хоча окремі її елементи розглядаються такими вченими,

як С. Мочерний, О. Скрипнюк, В. Єременко та іншими. Значним науковим внеском у розроблення стратегічних положень та напрямів розбудови соціальної держави в Україні є праці В. Хари та В. Новікова, в яких досліджуються проблеми визначення українського типу соціальної держави, формування ефективного механізму соціальної політики [1].

Процес розвитку в Україні соціальної держави на сучасному етапі потребує вирішення певних завдань теоретичного та прикладного характеру. Найперше необхідним є концептуальне обґрунтування сутності соціальної держави, її мети і принципів становлення. Умовою ефективної реалізації теоретично визначених напрямів розбудови соціальної держави в Україні є забезпечення соціальної орієнтації економічної політики через збереження і розвиток людського, трудового та інтелектуального потенціалу у виробничій сфері. Крім того, українська модель соціальної держави повинна враховувати принципи Європейської соціальної Хартії, Європейського кодексу соціального забезпечення, Загальної декларації прав людини, концептуальних основ гідної праці Міжнародної організації праці.

Концептуальне обґрунтування сутності соціальної держави потребує розгляду її системоутворювальних елементів. «Елементи» соціальної держави – це сукупність ознак, які визначають її внутрішню структуру, забезпечують комплексне функціонування та відрізняють її від інших форм і устроїв. Складовими моделі соціальної держави є її мета, принципи, суб'єкти, критерії, функції, пріоритети та напрями їх реалізації.

Зasadничим завданням теоретичного характеру є визначення сутності та мети соціальної держави. Сучасний тип соціальної держави повинен характеризуватися демократичним і правовим наповненням. Демократичні складові ґрунтуються на визнанні та дотриманні принципів народовладдя, свободи і рівності громадян, невідчужуваності прав людини.

Правова сутність соціальної держави реалізується через забезпечення верховенства права та дотримання принципів народного суверенітету, непорушності прав і свобод людини, верховенства Конституції, розподілу влади, незалежності суду. Основною ознакою соціальної держави є розвинуте громадянське суспільство, функціонування якого забезпечує поєднання мети задля гармонізації відносин державних інститутів і соціальних груп. Економічна енциклопедія визначає соціальну державу як «найдосконаліший тип держави в історії розвитку людської цивілізації», метою якої є «забезпечення високого рівня життя всього населення країни, його всебічної безпеки [2]. Високий рівень

життя, добробут суспільства, як основна мета соціальної держави визначені у працях багатьох науковців.

Доволі широке розуміння мети соціальної держави властиве дослідження учених В. Мілецького, В. Халіпова, В. Торлопова, Н. Волгіна, Н. Гриценка, Ф. Шаркова, які доповнюють її необхідністю реалізації соціальної безпеки, соціальної справедливості, забезпечення високого рівня соціальної захищеності, доступності населенню соціальних і культурних послуг. Наша позиція полягає у глибшому розумінні мети, якою має стати створення належних умов для людського розвитку. Саме людський розвиток забезпечує гідний рівень та якість життя населення, рівні можливості щодо формування та реалізації трудового потенціалу.

Досягнення основної мети передбачає виконання державою певних функцій. У працях вітчизняних дослідників цієї проблеми сформульовано низку функцій сучасної соціальної держави, а саме: компенсаційні, інвестиційні, емансипаторські. Вважаємо за доцільне виокремити також стимулювальну та адміністративну функції та доповнити зміст визначених функцій, що впливає з їх комплексного впливу на соціальний розвиток держави. Сутність компенсаційних (захисних) функцій виявляється у гарантуванні соціально-економічної безпеки особи й суспільства через формування гнучкої системи соціального захисту, розширення та поглиблення соціально-економічного підґрунтя та вдосконалення соціально-правового поля розвитку людського потенціалу, забезпечення суспільної злагоди в державі на основі соціального миру і соціального партнерства, проведення соціальної політики, яка має сприяти дотриманню конституційних прав через реалізацію державних соціальних стандартів і нормативів. Компенсаційні функції забезпечують соціальну підтримку населення, зокрема й найбільш уразливих верств, через систему соціальної допомоги, соціальної роботи.

Еволюціонування системи соціальної роботи є перспективним напрямом соціального управління в Україні, оскільки в умовах низького рівня адаптованості населення до ринкових умов, поширення бідності, соціального сирітства, соціальної напруженості в суспільстві тощо саме підтримка громадян, родин, груп щодо реалізації соціальних прав та при компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних й інших негараздів сприятиме їхній повноцінній життєдіяльності. Інвестиційні функції спрямовані на розвиток освіти та науки, культури, охорони здоров'я, навколишнього середовища, інфраструктури громадянського суспільства. Держава має стимулювати соціальний розвиток через забезпечення соціальної орієнтації ринкової економіки, за якої економічна свобода спрямовується на створення умов для

високої якості трудового життя і людського розвитку, заохочення до продуктивної зайнятості шляхом підвищення соціально-економічної активності населення, якісне формування та ефективну реалізацію трудового потенціалу, зокрема й через стимулювання розвитку власних можливостей населення. Держава має виконувати адміністративні функції, що виявляються в утвердженні в суспільстві за допомогою нормативно-правової бази соціальної справедливості як однієї з найважливіших цінностей, без дотримання якої неможливі соціальний розвиток, свобода задоволення потреб та інтересів людини, контроль за дотриманням прав і свобод громадян, законодавства країни.

Загальноновизнаними принципами соціальної держави є соціальна справедливість, солідарність суспільства, соціальне партнерство. Держава має забезпечити соціальну справедливість, тобто рівні можливості для реалізації трудового потенціалу і задоволення соціально-економічних потреб, соціальну солідарність – спільну відповідальність громадян, засновану на особистій відповідальності та згоді, єдності та спільності інтересів, розвивати соціальне партнерство – цивілізовану систему відносин у соціально-трудої сфері, яка ґрунтується на узгодженні та захисті інтересів працівників, роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування на основі договорів, угод, досягнення компромісу, консенсусу з актуальних проблем економічного та соціально-політичного життя суспільства [3]. Окрім того, соціальна держава наділяє громадян соціальними правами, що одночасно потребує дотримання принципу соціальної відповідальності суспільних інститутів за їх реалізацію. Соціальна відповідальність держави – це відповідальність за створення умов безпечної життєдіяльності та розвитку людини відповідно до національних інтересів та міжнародних норм. Соціальна відповідальність громадян передбачає їхню відповідальність перед суспільством, родиною за свій фізичний та соціально-психологічний стан, освітній та професійний розвиток, є важливим інструментом збереження та примноження національного багатства, виховання здорових і духовно збагачених поколінь. Соціальна відповідальність бізнесу виявляється у відповідальності підприємців за наслідки своєї господарської діяльності, розвитку трудового та підприємницького потенціалу, збереження довкілля, а також підприємницьку активність щодо розвитку соціальної сфери.

Зауважимо, що у сучасних дослідженнях не існує вичерпної класифікації умов функціонування соціальної держави, за яких можлива повна та ефективна реалізація її функцій. Визначальними умовами є верховенство права, врегулювання інтересів особи, суспільства і держави. Саме верховенство права є «основоположним принципом

правової держави, без якого неможливе гарантування прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй з боку державної влади» [4]. Розвиток соціальної української держави можливий лише за умови поєднання інтересів окремих громадян, підприємців і держави на основі чіткого розмежування повноважень та взаємодії органів державної влади, пріоритету договірних (мирних) засобів вирішення конфліктів, дотримання орієнтирів і зобов'язань, визначених у міжнародних договорах.

Виконання функцій соціальної держави забезпечується її суб'єктами (інститутами, спеціалізованими організаціями) з використанням інструментів державного регулювання політичної, правової, соціальної, демографічної, духовної, економічної, екологічної сфер життєдіяльності суспільства. Для оцінки ефективності державної політики у сфері соціального управління використовуються певні критерії, серед яких основними виступають рівень та якість життя, якість соціального обслуговування, демографічний розвиток. Однак перелік критеріїв соціальної держави ширший і складається, на нашу думку, з показників розвитку людського потенціалу, рівня соціально-економічної захищеності населення, відтворення населення, активності країни в міжнародних організаціях, економічного та екологічного розвитку країни.

Низка соціально-економічних проблем сучасної України значно ускладнює процес розвитку соціальної держави. Недостатня дієвість законодавчого механізму соціальної спрямованості, низька ефективність економічного реформування, воєнні дії на Сході України, зміна тарифів спричинили розшарування населення за рівнем матеріального забезпечення, поширення бідності, загострення кризи зайнятості, звужене відтворення людського потенціалу, погіршення стану здоров'я і життєдіяльності населення стали загрозою розвитку людського, трудового та інтелектуального потенціалу суспільства. Ефективність державної та регіональної політики щодо вирішення зазначених проблем залишається недостатньою. Значні здобутки законодавчого та нормативно-правового забезпечення соціального розвитку не дають очікуваних результатів через низький рівень якості державного та регіонального управління, неадекватність законодавчих і правових норм можливостям їхньої реалізації. Поглиблення проблем правового, соціального, демографічного, економічного, екологічного характеру є, зокрема, причиною нерозуміння українцями сутності соціальної держави. Тому для забезпечення органічної системності та структурності функціонування соціальної держави в Україні необхідним є виконання пріоритетних завдань її становлення і розвитку.

Висновки. Стратегічні пріоритети соціальної держави мають бути гнучкими та відтворювати етапи соціального розвитку країни.

У довготерміновій перспективі пріоритети соціальної держави частково збігаються з відповідними у соціальній політиці, але одночасно виходять за її межі, оскільки поєднуються з економічною, політичною, екологічною, науково-технологічною та іншими сферами життєдіяльності суспільства. Відтак і методи дослідження повинні по-сучасному корелюватися із цими сферами. По-іншому, на жаль, і надалі спостерігатимемо відірваність науки від реалій життя, а це неприпустимо.

1. Хара В. Побудова соціальної держави – загальнонаціональне завдання / В. Хара, В. Новиков // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 3. – С. 27–32; Хара В. Построение социального государства – общая национальная задача / В. Хара, В. Новиков // Голос України. – 2003. – № 60 (3060). – С. 8–9.

2. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.

3. Михеев В. А. Основы социального партнёрства: учеб. для вузов / В. А. Михеев. – М.: Экзамен, 2001. – 448 с.

4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія / О. В. Скрипнюк. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.

Токарский Т. Б. Социальная политика и методология ее изучения

Проанализирована определяющая сегодня сфера обеспечения жизни граждан и формирования предпосылок для перспективного развития общества. Рассмотрены основные современные подходы к определению социальной политики и терминологическая неустойчивость этой области исследований, не способствующие выработке современных общих взглядов на проблематику общественной жизни. Обращено внимание на методологию экономико-правового, информационного, просветительско-ориентационного подходов к анализу проблем социальной политики как национального, так и наднационального характера.

Ключевые слова: общественное благосостояние, социально-политическая стабильность, развитые государства, оптимизация социального развития, социальная политика.

Tokarskyi T. B. Social policy and methodology of the study

The life cycle definition of the life of citizens and the formation of prerequisites for the long-term development of the society are analyzed. The main modern approaches to the definition of social policy and the terminological instability of this field of research are considered, which does not contribute to the development of modern common views on the problems of social life. The methodology of economic-legal, informational, educational-orientation approaches on the analysis of problems of social policy, national and supranational, is noted.

Key words: social welfare, social and political stability, developed states, optimization of social development, social policy.

Стаття надійшла 16 травня 2017 р.